140805

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА ПРОСВІТИ, Ч. 14.

Михайло Возняк. **Грицько Сковорода.**

До всіх Українців і Українок!

Стати членом товариства „Просвіта“ се святий обовя зок кождого Українця й кождої Українки. Щораз більш поширювання й підношення освіти й культурного рівня с найпевніший шлях до національного, економічного й полі тичного визволення кождого народу. В своїй роботі в сім напрямку опинилося товариство „Просвіта“ без потрібни на се засобів. Перед війною мало Товариство краєві під моги. В теперішнім нашім політичнім положенню такі під моги виключені. Засоби „Просвіті“ мусить дати Українськи Народ, розкуплюючи її видання, вступаючи в її члени й ор ганізуючи складки на її ціли.

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА ПРОСВІТИ, Ч. 14.

Не выдавать
на дом.

Грицько Сковорода

славний український мудрець

(1722 — 1794)

Оповів

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

23180

ХАРЬКОВСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННАЯ БИБЛІОТЕКА
17-VI-1926
№ 140803.

ЛЬВІВ, 1922.

З друкарні „Діла“, Львів, Ринок ч. 10.

ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“ У ЛЬВОВІ.

ГРИЦЬКО СКОВОРОДА

1722—1794

1. Слобідська Україна в XVIII віці.

Славний український мудрець Грицько Сковорода прожив головну частину свого життя в Слобідській Україні. Слобідська Україна це та частина України по лівім боці Дніпра, котра займає майже всю харківську ґубернію й сусідні повіти курської й воронізької ґуберній. Столицею Слобідської України є Харків, заснований в 1654 р., коли Богдан Хмельницький зробив союз із Московщиною. Харків заснувала ватага українських переселенців ізза правого боку Дніпра з ватажком Іваном Каркачем на тім місці, де річка Харків впадає в річку Лопань, на харківськім городищі, де за княжих часів був правдоподібно в XII в. староукраїнський город.

Московщина загородила Татарам дорогу в московські землі лінією пограничних кріпостей, які вибудував московський уряд. За ту московську границю мандрували козаки й инше українське населення з Правобічної України, щоб на тутешніх слободах найти рятунок перед національним і економічним гнетом польського панування на українській землі. Українські виселенці позакладали тут багато міст, слобод, сіл і хуторів, прийняли на себе військову оборону цього пограниччя перед Татарами та зорґанізували для цієї мети пять слобідських полків: сумський, охтирський, харківський, острогозький і ізюмський з полковими містами: Сумами, Охтиркою, Харковом, Острогожськом і Ізюмом.

Знесилені боротьбою за віру й рідну мову, за землю й волю шукали в Слобідській Україні

кращої долі й волі також Українці Галицької землі, закладали на дикім полі та степах оселі з назвами своєї закріпощеної батьківщини, як: Золочів, Винники, Озеряни й т. д. та шаблею й рушницею захищали свої ниви від Татарів.

Перше більше переселення на Слобідщину викликало розчарування з Хмельнищини, яке зазначилося вже по битві під Берестечком у 1651 р. Але найзначнійше переселення було за часів Руїни, коли Правобічна Україна перемінилася в пустиню. В часі таких переселень і зродилася оця пісня:

Покинь батька, покинь матір, покинь всю худобу,
Іди з нами козаками на Украйну на слободу.
На Украйні всього много: і паші і браги,
Не стоять там вражі Ляхи, козацькиї враги;
На Украйні суха риба із шапраном:
Будеш жити з козаком, як з паном;
А у Польщі суха риба із водою:
Будеш жити з вражим Ляхом, як з бідою.

З змісту пісні виходить, що вона повстала на такій українській землі, де вже вдалося Московщині прищіпити до тіснійшої батьківщини того, хто зложив пісню, назву „Малоросія". Тому й у пісні намовляє козак правдоподібно дівчину йти на Україну, себто на Слобідську Україну, яка мала назву України навіть в тих часах, коли ціла Лівобічна Україна втратила вже свій автономний устрій. Назва Малоросії в значінню цілої Української землі й України в значінню Слобідщини приходить і в Сковороди, що говорив „Мати моя Малоросія і тітка моя Україна", бо народився він на Полтавщині, а жив і працював у Слобідській Україні.

Як сказано, в тім часі, коли Московщині були потрібні слобідські полки для оборони її перед Татарами, було пять слобідських полків, що ділилися на сотні. Як і в Гетьманщині, правління Слобідської України вибирала старшина, але коли

Гетьманщина мала свого гетьмана й через гетьманську канцелярію діставала московські прикази, слобідські полки підлягали безпосередно московським приказам і взагалі були в далеко більшій залежности від Московщини ніж Гетьманщина. На Слобідщині завела Московщина дуже швидко своє московське право й зачала судити відповідно до своїх московських законів, тут кількадесять літ швидче ніж на Гетьманщині почала касувати козацькі порядки й заводити урядові реформи; напр. уже в 1732 р. попробувала Московщина скасувати козацький устрій в Слобідській Україні й завести драґунські полки, але в 1743 знову відновила козацький устрій, який утримався ще до 1764 р., коли на місце козацьких заведено гусарські полки вже невідклично. Так само швидче на Слобідщині ніж у Гетьманщині відбулися инші зміни в формах і умовах громадського життя згідно з волею московського уряду. Козацтво перейшло в стан дрібних землевласників, хліборобів і чумаків і лишилося без усякого політичного значіння, козацька старшина утворила новий дворянський стан, нарешті всі свобідні люде, й земельні власники й безземельні, опинилися в кріпацькій залежности від новоспеченого дворянства.

2. Мандрівні вчителі в старій Україні.

Переселяючися на дике поле й вільні степи, Українці будували там церкви, закладали при них братства, шпиталі та школи і взагалі уладжували своє життя на нових місцях таким способом, до якого привикли на старих місцях свого побуту, звідки вигнала їх у світ економічна нужда й політична неволя. На нові оселі приносили переселенці з собою церковні книги, видані в західноукраїнських друкарнях, рукописні твори старого українського письменства, пісні, казки, оповідання. Заразом почав на Слобідщині сповняти таку саму

культурну роботу, як і в старім краю, мандрівний учитель.

На всій Українській землі зпоза Сяну аж гень далеко на схід за Дніпром був звичай ставити разом із церквою також школу. Тут учив дяк. Посада дяка при церкві вязалася тісно з посадою шкільного вчителя. При одній церкві могло бути двох і навіть трьох священиків, але завсіди був тільки один дяк, якого вибирала громада за добрий голос і за добре знання дяківства. Крім того мав дяк за обовязок учити в школі. Як учитель називався він пан-бакаляр, а як управитель школи мав назву пана-дирехтора. Вивчившися в школі, ставали ученики школи на деякий час помічниками пана-дяка й пана-бакаляра в одній особі, а пізнійше робилися самостійними дяками.

Не легко приходилося здобувати всі таємниці дяківського знання молодим шкільникам. Кождий дяк тримався правила: вчи так юнака, щоб він не відбив школи від тебе й не сів на твоє місце. Згідно з таким правилом не показували дяки відразу всієї своєї мудрости своїм шкільникам, не вияснювали їм усього потрібного в дяківстві, тільки хто хотів знати більше, мусів шукати инших учителів. Тому шкільники мандрували від слободи до слободи, особливо йшли туди, де були славнійші вчителі. Пристановище находив для себе кождий у школі, яка була вільним помешканням для всіх мандрівників. Тут не тільки проживав дяк, але й ті з шкільників, особливо його помічників, котрі не мали де притулитися.

З часом витворилася в дяків звичка мандрувати, шукати пригод і кращої долі. Неодному з них пощастило видряпатися й на попа. Є вістка про одного дяка з Слобідщини, котрий жив 70 літ і з них провів 50 літ на мандрівках. Він так звик до мандрівок, що не міг всидіти на однім місці; не перестав мандрувати навіть тоді, коли оженився, коли вродився син у нього. Він ходив по монастирях, брав на мандрівку також свого брата

з собою; і куди він не ходив: був і в Слобідській Україні й на Вороніжчині й на Дону; був дяком і вчителем у парохіяльних школах, крім того був учителем у приватних осіб, селян і дідичів.

Залюбування до мандрівок було в часах Грицька Сковороди загальне: мандрували світські люде, мандрувало й духовенство. Багато освічених людей мандрувало на Московщину, щоб там дістати якусь добру посаду; вони лишали свій рідний край і марнували свої сили для чужинців у тім часі, коли висилена довгими війнами Україна потрібувала як найбільше праці й помочи освічених людей. Так само звичайно не мала Україна користи також із тих Українців, котрі подорожували в XVIII віці по чужих краях, як от із Українця Галицької землі Грицька Скибінського, що перемандрував Італію, був довший час у Римі, зладив його опис і, вернувши, помандрував на Московщину, де оскаржено його в нечистоті його православя.

Італію, Єгипет, Сирію і Палестину перемандрував київський Українець — Василь Григорович-Барський. Він виїхав із Київа до Львова, щоб вилічити рану на нозі, а по виліченню вибрався на богомілля до Італії й на Схід. З паличкою в руці, без ніяких засобів до життя, мандрував він із одного місця на инше, вчив і вчився серед невигод і нужди й таким робом прожив на чужині двайцять чотирі роки (1723—1747). До Київа вернув перед самою смертю. Лишив по собі опис своєї мандрівки, який діждався багатьох видань, завсіди здобуваючи собі численний круг читачів.

І мандрівного вчителя й подорожника в найкращім розумінню цих слів маємо в Грицькові Сковороді. Від мандрівних учителів ріжнився наш мудрець тим, що не мав їх злих звичок, напр. нахилу до пянства; зновуж від инших українських подорожників ріжнився тим, що в час вернувся до рідного краю та старався піднести освіту й мораль рідного народу.

3. Грицько Сковорода вчиться.

Грицько Сковорода народився 1722 р. в козацькій родині в Чорнухах, лохвицького повіту, на Полтавщині. Як звичайно буває з сільськими й маломістечковими дітьми, малий Грицько певне проводив дитячі літа в теплих порах року в вишневім садку, кленовім гайку й над рідною річкою; вербова дудка товаришила йому в гайку й над річкою, а спів пташок виробляв його музикальний слух. Те, що Сковорода любив у пізнійшім життю самітність і був вдумливий, зародилося з певностю у Сковороди вже в його дитячих літах і було наслідком того, що Сковорода провів їх самітно на лоні природи.

В сьомім році життя, як оповідає життєписець Сковороди, він виявив замітну побожність, талант до музики й охоту до науки. Він радо ходив на крилос і співав дуже приємно. Навчившися читати, він почув непереможний нахил до книжки, а батько, бачучи його охоту до науки, віддав його до київської академії; чи бажав бачити сина козацьким старшиною, чи священиком, для одного й другого треба було науки.

Коли мав коло 18 літ, звербовано його за його гарний голос до надвірної капелі цариці Єлисавети, що любувалася в музиці й особливо в українських піснях. З цього залюбування цариці користали деякі наші співаки й устроювали собі вигідне життя: син козака Розума з Лемішок на Чернигівщині дістав титул ґрафа, перезвався на Розумовського й оженився з самою царицею, а сліпий бандурист Грицько Любисток отримав дворянський титул і дуже розбагатів. Та видко, це не манило Грицька. До того він тужив за рідним краєм, тому покористувався першою подорожю цариці Єлисавети до Київа в 1744 р., по звиш дволітнім побуті в Петербурзі вернув на Україну та знову вступив до київської академії.

Київська академія мала духовний характер і

приготовляла в першій мірі кандидатів духовного стану. Батько Грицька хотів бачити сина священиком, на священика бажав його висвятити й київський митрополит. Бачучи це, Грицько пустився на хитрощі, почав удавати навіженого, перемінив голос і почав загикуватися. Обурений архиєрей прогнав його з бурси, признав його нездатним до духовного стану й позволив йому жити, де захоче. Цього тільки й бажав Сковорода; коли видістався на волю, уважав її великою нагородою за нестерпних для нього шість літ у київській академії. Зрештою, хоч не став священиком, він використав свій побут в академії добре, бо здобув за той час широке знання.

Та він не вдоволився цим. Він бажав побачити більше світу й ще повчитися. Щастя хотіло, що ґенерал Вишневський, вибираючися на Угорщину за токайським вином для цариці, хотів узяти з собою дяка для будапештенської православної церкви. Ґенералові вказано на Сковороду як на такого, що добре знав спів і музику, а крім того розумів кілька мов: грецьку, латинську й німецьку. Коло 1750 р. й вибрався Грицько Сковорода з ґенералом Вишневським до Буди. Одначе цікава річ, що Сковорода не загрів місця на дяківській посаді, але почав мандрувати по Німеччині, північній Італії, Прусії й Польщі. Не маючи жадних засобів, відбував він свою мандрівку з паличкою в руці. Нема двох думок, що звиш півтретярічна мандрівка Сковороди по чужині навчила його не одного, дала йому не один досвід, а в першій мірі приневолювала його порівнювати життя на чужині з життям у своїй рідній землі. Відомо бо, що подорожі по чужих культурних краях вельми поучаючі й можуть бути корисні нації, до якої належить подорожник, коли він попробує перещіпити здобутки вищої культури на рідний ґрунт.

Затужив Сковорода за рідним краєм і пішки з паличкою у руці пустився на Україну. Як же забилося у нього серце, коли побачив деревляну

дзвіницю рідного села! Верби, які посадив батько, коли Грицько був ще дитиною, розпростирали своє галуззя на дах хати. Він ішов попри цвинтар, де кидалося в очі багато нових хрестів. Не один спочив у могилі за той час, як мене тут не було, — подумав Грицько, перескочив через огорожу й почав переходити з могили на могилу, поки на кутовім каміні не вичитав, що вже й у нього нема батька. Пізнійше він довідався, що вся його рідня перенеслася на вічний спочинок, крім одного брата, про котрого не знав навіть, де живе. Побувши в ріднім селі, Сковорода взяв знову свою подорожню паличку й пішов до Харкова обхідною дорогою, проживаючи тут і там у приятеля або знайомого.

4. Роки вчительства.

Правда, Сковорода вернув із чужини з великим знанням, але з порожньою кишенею. Тому його приятелі та знайомі щукали для нього посади, на якій він міг би з користю працювати для свого громадянства. Саме відкрилася посада вчителя поезії (віршування) в переяславській колеґії, пізнійшій духовній семинарії. На цю посаду закликав його тамошній епископ. Познайомлений зо своїми й чужими способами віршування, з його давнім і новим ладом, Сковорода вибрав новий спосіб віршування, його вчив у колеґії й написав підручник віршування. Дізнавшися про це, звелів епископ Сковороді навчати по давньому, а коли Сковорода не послухав цього, запитав його через консисторію, чому не виконує його наказу. Сковорода відповів тою самою дорогою, що поступ науки вимагає зміни викладу, й додав латинську приповідку, що инша річ архипастирська патериця, а инша сопілка пастуха. Ця приповідка, що нагадує українську приповідку, щоб не пхати носа туди, де не треба, позбавила Сковороду посади в переяславській колеґії.

Так опинився Сковорода знову без хліба. Перейшов жити до приятеля, що знав про його внутрішню вартість, але не знав про його нужду. Сковорода не любив просити, хоч про його нужду вимовно говорить те, що він мав усього пару поганеньких сорочок, жупан, пару черевиків і пару шкарпиток.

Недалеко жив великий український шляхтич Степан Тамара, що потребував учителя для сина. Тамарі захвалено Сковороду, його й взяв він на домового вчителя. А був Сковорода дуже розумним учителем: він не набивав голови свого ученика масою вісток, як робили инші, але старався мати вплив на серце свого вихованця, збагнути його вроджений хист і розвинути вроджені спосібности. Не диво, що ученик щиро полюбив свого вчителя. За те батько вихованця дуже холодно ставився до Сковороди. Цілий рік уже тривала наука, що дня стрічалися вони, а гордий шляхтич не промовив слова до нього тільки тому, що він не міг виказатися родовими гербами та славним родом. Боліло це дуже Сковороду й він ждав тільки нагоди, яка визволилаб його від панської гордости. Вмовився цілий рік учити й хотів дотримати обіцянки. Та визволення прийшло. Раз розмовляв Сковорода з своїм вихованцем про щось і потім запитав його, що він думає про те, що вони обидва говорили. Малий Тамара сказав щось не до ладу, а Сковорода відрізав йому, що він думає як свиняча голова. Це підслухала служба й донесла матері сина. Вона росплакалася перед чоловіком, що й вимовив Сковороді місце. При його відході заговорив перший раз до нього словами: „Вибачай, мій пане! Мені жаль тебе!“

І знов опинився Сковорода без захисту. Без усяких засобів до життя приїхав він до свого приятеля, одного переяславського сотника, і тут несподівано дістав нагоду поїхати до Москви. Там намовлювано його лишитися вчителювати в одній монастирській школі, але любов до рідного краю

пігнала його на Україну. Та не вспів Сковорода приїхати до Переяслава, як Тамара, в котрого вчисина Сковорода, попросив своїх знайомих намовляти його далі вчити свого вихованця. Тамара пізнав внутрішню вартість Сковороди й, коли його привезено в ночі сплячого до шляхтича, він приняв його ласкаво, по приятельськи та просив бути приятелем його сина й помічником у здобуванню освіти. А що Сковорода ставив над усе любов і щирість людей, лишився у Тамари вчити його сина, навіть не умовившися про плату.

Тимчасом слава про його вченість робила своє. Білгородському епископові захвалив її його давній приятель, один ігумен, і епископ запросив Сковороду в 1759 р. на вчителя поезії в харківській колеґії. Не тільки вченість і красномовність Сковороди, але й його спосіб життя звернули увагу громадянства на нього. Він одягався просто, їв ростинні й молочні страви раз на день по заході сонця, не їв мяса й риби, спав не більше чотирьох годин на добу, вставав перед сходом сонця й, коли дозволяла на це погода, ходив трохи за місто на прохід, завсіди був веселий, усім вдоволений, любив розмову, відвідував хорих, давав розраду зажуреним. Минув рік і на вакації приїхав Сковорода на відпочинок до Білгорода. Бажаючи затримати Сковороду для харківської колеґії, поручив епископ свому приятелеві - ігуменові намовляти Сковороду постригтися в черці, обіцюючи йому високе становище. Вислухавши переказані бажання епископа й вияснення користей з чернецтва, Сковорода відпалив: „Чи ви хочете, щоб я побільшив число фарисеїв? Їжте ласо, пийте солодко, одягайтеся мягко й ченцюйте! А Сковорода бачить чернецтво в незахланнім життю, вдоволенню малим, умірковaности, в позбавленню всього непотрібного, щоб придбати те, що з усього найпотрібнійше, у відкиненню всіх витребеньків, аби зберігти себе самого в цілости, в погамуванню самолюбства, щоб краще виповнити заповідь лю-

бови ближнього, в шуканню божої слави, а не людської слави. Коли ігумен указував на ласку та приязнь, яка ждалаб Сковороду в разі, колиб він прийняв чернецтво, Сковорода сказав: „Дякую за ласку, за приязнь, за похвалу; я не заслуговую на ніщо з цього за мій непослух до вас у цім разі". Знаючи його бідність, задумав ігумен вплинути на нього тим робом, що став холоднійшим до нього. Це відчув відразу Сковорода й на третій день свого побуту в Білгороді, діждавшися в передпокою його виходу, підійшов до нього та просив благословення на дорогу. Не дивлячися на нього, поблагословив його ігумен із досадою.

Тепер пішов Сковорода до свого нового приятеля, що жив в околиці Білгорода. Село було багате лісом, водами й дуже подобалося Сковороді, що любив природу й самітність. Тут він почав сильно працювати над пізнанням самого себе, почав роздумувати над самими основами життя людини та світу, доходити найперших причин усього. Людину, що займається такими речами, називаємо фільософом. Тут робили з ним знайомости ріжні люде, між ними один пан, що припав до вподоби Сковороді. Цей пан просив Сковороду познайомитися, як буде в Харкові, з його свояком Михайлом Ковалінським і не залишити його без доброго слова. Приїхавши до Харкова, щоб відвідати когось із знайомих, задумав Сковорода побачити молодого Ковалінського; подивившися на нього, сподобав собі його й полюбив його до самої смерти.

Білгородський епископ не погнівався на Сковороду за те, що не хотів постригтися в черці, навпаки, він бажав усяким способом притягнути Сковороду назад до харківської колеґії, щоб громадянство мало користь із його хисту та знання, та предкладав йому вчительську посаду, якої сам захоче. Хотячи зайнятися молодим приятелем Ковалінським, Сковорода згодився вчити в колеґії, а разом із ним вчив свого приятеля. Та не його ро-

зумові присвячував він головну увагу, а в першій мірі звертав увагу на його душу: силою, змістом і ціллю їх наукових зайнять було серце, себто основа щасливого життя. Сковорода читав із ним старих і нових письменників і майже що дня листувався з ним, аби розбудити його думки в бажанім напрямку. Наслідком цього Ковалінський, що мав зразу зовсім протилежні гадки, почав щораз більше підпадати під вплив Сковороди й нарешті зійшовся з ним зовсім так, що тяжко серед усіх віків і народів підібрати другий приклад такої приязни, яка була між Сковородою й Ковалінським. Сковорода написав багато творів, які викликала саме приязнь учителя й ученика. Вдячний ученик оповів прегарно по смерти свого вчителя його життя.

Сковорода не вдоволявся розмовами з своїм вихованцем. Влітку робив із ним прогульки пізно увечері за місто й незамітно доводив його до міського цвинтаря. Тут переходжуючися опівночі поміж могилами, навчав його не боятися смерти або співав якусь побожну пісню; деколиж відходив до близького гайку та грав на флєйті, а молодого приятеля лишав між могилами, щоб йому приємнійше було слухати Сковородиної гри на флєйті. В 1764 р. товаришив Сковорода свому приятелеві в подорожі до Київа, вияснював йому історію Київа, звичаї й давні обичаї. Багато з його шкільних товаришів, знайомих і свояків, що були черцями в Печерській Лаврі, намовляли його вступити в черці. „Годі — говорили вони йому — мандрувати по світі, час уже й осісти! Нам відомий твій талант, ти будеш у нас стовпом і окрасою монастиря“. На це відрізав Сковорода: „Ах, преподобні! Я не хочу побільшувати собою стовпотворення, досить і вас неотесаних стовпів у божім храмі“. Замовкли черці, а Сковорода говорив далі: „Ризо, ризо! як небагатьох ти зробила преподобними, а як багатьох зробила ти окаянними. Світ ловить людей ріжними сітями, прикриваючи

їх багатствами, почестями, славою, приятелями, знайомствами, патронатством, вигодами, втіхами та святощами, але з усіх найнещасливійші останні. Щасливий, хто святости серця, себто свого щастя, не сховав у ризу, але в божу волю". На щастя дзвін покликав черців на молитву.

З Київа вернув Сковорода до Харкова. Там був ґубернатором Щербинин не вчений у високих школах, але все таки великий прихильник наук, талантів і музики. Щербинин багато наслухався про Сковороду. Раз їхав він вулицею в гарній кареті й побачив Сковороду, що сидів на тротуарі перед якоюсь крамницею. Післав свого адютанта по нього:

— Вас кличе до себе його ясновельможність!

— Яка ясновельможність?

— Пан ґубернатор!

— Скажіть йому, що ми незнайомі!

Загикуючися, передав адютант відповідь Сковороди ґубернаторові. Ґубернатор вислав другий раз адютанта:

— Вас просить до себе Євдоким Олексієвич Щербинин!

— А! — відповів Сковорода — про цього я чув; говорять, добра людина й музикант!

Знявши шапку, підійшов Сковорода до карети.

— Чесний чоловіче! чому не візьмеш ти собі якоїсь посади?

— Ласкавий пане! — відповів Сковорода — світ подібний до театру: щоб представити в театрі гру з успіхом і похвалою, беруть ролі відповідно до здібностей. Дієва особа в театрі отримує похвалу не за велику ролю, але за вдатну гру взагалі. Я довго роздумував про це й по довгім випробовуванню себе побачив, що не можу представити в театрі світу ніякої особи вдатно крім низької, простої, безпечної, самітньої; я вибрав цю ролю, взяв і задоволений.

Подивившися на нього з вдоволенням, полюбив його ґубернатор і сказав до оточення:

— Ось розумна людина! Він просто щасливий; менше булоб на світі дурощів і невдоволення, колиб так думали люде. Щербинин відвів Сковороду на бік і запитав його, чи нема в нього хисту до якоїсь посади, корисної для громадянства. На це відповів Сковорода, що колиб він почув у собі схильність до війська, він пішов би рубати Турків, бо труд при вродженій схильности дає вдоволення. Пес береже з вродженої любови день і ніч стада й роздирає з вродженої схильности вовка, не зважаючи на те, що сам наражається на небезпеку, що його роздеруть хижаки.

Свою прихильність до Сковороди виявив Щербинин в 1766 р. Тоді заведено при харківській колеґії додаткові кляси для шляхетських дітей і на одну посаду вибрав Щербинин Сковороду, а саме викладати правила доброго поведення, так звану згрецька етику. Сковороді було тоді 44 роки. Він узявся з такою втіхою викладати правила доброго поведення шляхетським дітям, що навіть не хотів брати плати за свої виклади. „Увесь світ спить — говорив він у вступнім викладі, — та ще й спить так міцно, начеб приголомшений. Наставники не тільки не будять його, але й ще неначе потурають йому й говорять: Спи, не бійся, місце безпечне, чого боятися?“ Так почав Сковорода виклад своїх думок про світ, Бога й людей і про обовязки супроти громадянства. Свої думки списав він також в окремім підручнику. Сковородині вороги винайшли в його думках деякі невідповідні та шкідливі. Сковороді призначено диспуту, на якій мав він обороняти свої думки. На диспуті підсунено йому думки, яких він і не думав висловлювати. Найбільше був невдоволений Сковородою місцевий епископ. Він застеріг собі право визначувати свого кандидата на ту посаду, котру займав Сковорода, а тимчасом учителя назначив Щербинин і ще якого вчителя: замісць катихизму він почав викладати

нечувані для сучасних богословів думки. Епископ велів запитати Сковороду, чому його виклад так дуже ріжниться від звичайного. На це відповів Сковорода: „Шляхта ріжниться навіть одежею від народньої маси й черців. Чомуж не має вона мати й відмінних поглядів про те, що треба їй знати в життю?“ Не помогли переконування Сковороди, він мусів покинути свою посаду й виїхав із Харкова.

5. Сковорода мандрівним учителем.

Втративши посаду в харківській колеґії, Сковорода мандрував до кінця життя від місця до місця по території сьогоднішньої Полтавщини й Харківщини. В крайній бідности переходив він від дому до дому, вчив дітей, розмовляв із старшими. Проживши деякий час в однім домі, де завсіди ночував влітку в садку під чагарником, а в зимі в стайні, складав у торбу сіру свиту, пару чобіт, кілька зшитків своїх писань і жидівську біблію, а в кишеню брав свою невідступну товаришку — флейту чи сопілку та йшов далі. Йому давали нераз щедрі дарунки, але на всякі просьби він відмовлявся: „Дайте бідному!“

Таким способом він став подібним до найбільшого мудрця старинної Греції Сократа, коли брати під увагу сам життєвий шлях і спосіб навчання, а не саме навчання. Не дурно називано Сковороду українським Сократом. На його українську вдачу вказувала його невідступна сопілка. Ще змалку бувало вибирався з нею до гаю й вигравав там на ній набожні пісні. Її удосконалив він до того ступня, що міг на ній передавати переливи голосу співучих пташок. Сопілки не покидав до пізньої старости. Ще на кілька літ перед смертю, живучи в Харкові, любив він відвідувати одного старчика, де бували й музичні вечірки; в них брав участь і Сковорода, співав, а що його голос був слабий, витягував високі тони на своїй

флєйті, як називав свою удосконалену сопілку. Сопілка товаришила йому в його мандрівках і він завсіди співав або вигравав на сопілці, мандруючи від міста до міста, від села до села. Знаючи його пристрасть до мандрівок, не здивує нас, що саме життя порівнював він із подорожжю: „Що життя? Це подорож. Промощую собі шлях, не знаючи, куди йти, за чим іти. І завсіди блуджу по нещасливих степах, по колючих чагарниках, по гірських шпилях, і буря над головою й нікуди сховатися перед нею. Та не трать відваги!“

В своїх мандрівках найшов Сковорода своє щастя. Як він дивився на щастя, бачимо з його розмов, писань, між иншим і з його пісень. Ось як співав він у своїй одній пісні:

Ой, ти птичко жовтобока,
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленій травці
На молоденькій муравці!
От яструб над головою
Висить, хоче ухватить,
Вашою живе він кровю,
От, от кіхті він гострить!

Стоїть явір над горою
Все киває головою;
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.
А вербочки шумлять низько,
Волокуть мене до сна;
Тут тече потічок близько,
Видно воду аж до дна!

На що мені замишляти,
Що в селі родила мати?
Нехай у тих мозок рветься,
Хто високо вгору дметься.

А я буду собі тихо
Коротати милий вік.
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.

Ось у чім найшов Сковорода себе, своє вдоволення, своє щастя. І хоч постарівся в своїм мандрівнім учительстві, готов був зробитися гончарем, колиб почув у себе охоту до цього ремесла, бо з Богом булоб для нього зручнійше й веселійше виліпляти глиняні сковороди ніж писати книжки без охоти до цього. Щастя людини залежить від внутрішнього задоволення, а внутрішнє задоволення може дати тільки вроджений хист. Становище треба вибирати відповідно до вроджених здібностей. Не треба робити служби, противної природі, й не треба вчитися того, до чого не зродилася людина. „Найкраща душа живе тим неспокійнійше й нещасливійше, чим несе на собі важнійший обовязок, для якого не надається“. Така людина втратила найдорожчий скарб: веселість серця. „Як же не втратити — питає Сковорода — коли замісць прислуг кривдить приятелів і свояків, близьких і далеких, однородних і чужих? Як нескривдити, коли шкоду приносить громадянству? Як не пошкодити, коли нема безпосередньої дбалости й невтомної праці? А відки зродиться праця, коли нема охоти й пильности? Деж візьмеш охоту без природи? Природа це первісна причина всього й пружина, що сама порушається. Вона є матіррю охоти. Охота дає запал, схильність і рухливість. Охота сильнійша від неволі, як каже приповідка. Охота рветься до праці й тішиться нею, як своїм сином. Праця це живий і невсипучий хід усієї машини доти, доки не зродить досконалого діла, яке сплете свому творцеві вінок радости. Коротко сказавши, природа запалює до діла й дає сили до праці, роблячи працю солодкою“.

Свої думки проводив Сковорода в своїх писаннях, листах і розмовах. Але найсильнійший

вплив мав його особистий приклад. Він учив так, як сам жив, а жив так, як учив инших. У нього була повна згідність слова й діла. Й це була його найбільша сила.

Мандруючи від хутора до хутора, від слободи до слободи, від села до села, Сковорода не збирав золота та срібла. Поперед усього любив він жити серед селян, для яких був своєю людиною, близькою їм, рідною. Не маючи золота, ні срібла, він не тим здобував собі їх серця, але добрими порадами, пересторогами, поученнями, приятельськими докорами за незгоди, неправду, нетверезість і несумлінність. За його науку обшивали Сковороду, зодягали й обували його та давали йому засоби поживи на дорогу.

На початку своєї мандрівки не довго по 1766 році Сковорода мало що не оженився. Зайшов на хутір, де побачив молоду дівчину, що сиділа на вишні та співала собі пісні. Сковорода поселився недалеко хутора на пасіці. Коли в дівчини занедужав батько, що мав прізвище „Майор“, дівчина довідавшися від пасічника, що Сковорода вміє лічити, прибігла до Сковороди та просила його прийти швидче до батька. Сковорода пішов. Познайомившися, почали розмову на високі теми. За час хороби привязався батько дівчини до Сковороди так дуже, що не хотів із ним розходитися. Просив Сковороду вчити доньку. Сковорода був за тим, щоб жіноцтво діставало однакову освіту з мущинами, то й згодився. З обопільного привязання учителя й учениці зродилася любов. Батько дівчини почав заговорювати на тему женячки й по кількох розмовах і довших ваганнях і сумнівах рішився Сковорода стати під вінець. Прийшов день весілля, Сковорода зявився до шлюбу, одначе в останній хвилині втік із церкви й пустився в мандрівку. По кількох літах вийшла дівчина щасливо заміж. Довідавшися про це, Сковорода дуже тішився.

Не любив Сковорода товпи. Про нього опо-

відали, що раз вибрався він до Таганрогу до свого приятеля й ученика Ковалінського. Більше року йшов туди. Коли він прийшов до Таганрогу, Ковалінський зібрав багато гостей. Були між ними й визначні люде, що хотіли познайомитися з Сковородою. Коли спостеріг це Сковорода, вийшов із кімнати та сховався так, що ніхто не міг найти його, а саме в критій кареті в повітці. До кімнати вернув аж тоді, коли стало зовсім тихо. Подібних оповідань ходило багато про Сковороду. Раз говорив Сковорода про свій один твір перед гуртом людей. Нараз влетів у кімнату один молодий панок, що приїхав із столиці, й дав вислів свому вдоволенню, що може познайомитися з своїм славним земляком. Одначе Словорода з словами: „з мене сміються“ щез із кімнати.

Сковорода вчив, де тільки можна було: в школі, в хатах, на базарі, на празниках, на дорозі, на цвинтарі. Були й люде, що сміялися з нього. З приводу цього говорив він: „Надо мною поглузовують собі, — хай глузують; про мене говорять, що я ношу свічку перед сліпаками, а без очей не побачиш смолоскипа, — хай говорять; із мене кепкують собі, що я дзвонарь для глухих, а глухому не до гомону, хай кепкують собі; вони знають своє, а я — своє і роблю своє, як знаю“. Це давало йому спокій. Сковорода називав смішною панську думку, буцім то простий народ чорний. Він питав: „І як із утроби чорного народу вийшли білі пани?... Мудрують: простий народ спить, — хай спить і кріпким сном лицаря; та всякий сон пробудний і, хто спить, той не мертвеччина й не одубіле мертве тіло. А коли виспиться, так проснеться; коли намариться, то очуняє й набере відваги“.

Перед своєю смертю поїхав Сковорода побачитися з своїм приятелем Ковалінським, але прожив у нього недовго, бо передчував скору смерть. Вернув на Україну й заїхав у Пан-Іванівку на Харківщині до поміщика Ковалевського. Був прегар-

ний день. До Ковалевського зїхалося багато сусідів погуляти й повеселитися. За обідом був Сковорода дуже веселий, говорив багато, жартував, оповідав про своє минуле, про свої мандрівки й досвіди. По обіді щез Сковорода. Пішов у садок. Довго-довго ходив він стежками садку, зривав овочі й роздавав їх хлопчикам, що там працювали. Над вечір пішов сам господарь шукати Сковороди й застав його під гилястою липою. З рискалем в руці копав він вузьку, довгу яму.

— Що це, друже Григорію, чим то ти зайнятий? — сказав господарь, підійшовши до старого.

— Пора, друже, закінчити мандрівку! — відповів Сковорода — й так усе волосся злетіло з бідної голови від мордування, пора вспокоїтися!

— І, брате, дурниця! Досить жартувати, ходімо!

— Іду, але я проситиму тебе попереду, мій добродію, хай тут буде моя остання могила.

Пішли в хату. Сковорода недовго тут зоставсь. Він пішов у кімнатку, перемінив білизну, помолився Богові й, підложивши під голову свою свої писання і сіру свитку, ляг, зложивши навхрест руки. Довго чекали на нього з вечерею. Сковорода не зявлявся. Другого дня вранці до чаю теж, до обіду так само. Це здивувало господаря. Він насмілився увійти в його кімнату, щоб розбудити його. Одначе Сковорода лежав уже холодний, закостенілий. Це було 9. листопада 1794 р.

Над своєю могилою просив дати напис: „Світ ловив мене, та не спіймав“. Цей напис вірно передає в коротких словах зміст життя й думок нашого славного мудрця.

6. Значіння Грицька Сковороди.

Світ ловив Сковорода та не спіймав його тому, що инші звертають усі свої справи на те, щоб дати життя череву, очам, ногам, волоссю чи иншим членам тіла, а Сковорода уважав що инше

метою людського життя. Він учив, що головною метою людського життя, яка кермує людськими справами, є дух чоловіка, його думки й серце. Фільософія Сковороди звертає всі справи до того, щоб дати життя нашому духові, благородність нашому серцю та світлість нашим думкам як голові всього. Свої думки висловляв Сковорода в своїх прозових писаннях не на своїй рідній, але у мішаній мові, зближеній до московської, й у віршах і піснях в такій самій мові. Його пісні, переважно сатиричного*) змісту, так припали до смаку народові, що деякі з них досі співають лірники. З пісень Сковороди вище наведена в цілости „Ой, ти птичко жовтобока“ має ще найчистійшу українську мову та зближена своїм складом до українських пісень, що живуть в устах народу. Не тільки з народом говорив Сковорода без сумніву по українськи, але й писав, як каже його життєписець, по українськи для свого краю, бо й любив завсіди свою рідну мову.

Та передовсім його моральний вплив на народні маси був дуже добродійний. З огляду на те, що писання Сковороди доступні тільки освіченішим людям, можна сказати, що в першій мірі мав Сковорода вплив на сучасне собі громадянство своїм особистим життям і устними розмовами. Свідоцтво великости цього впливу дав наш знаменитий історик Микола Костомарів у таких словах: „На всім просторі від Острогожська на Вороніжчині до Київа висять у багатьох домах його портрети; кождий грамотний Українець знає про нього; його імя відоме дуже багатьом із неграмотного народу; його мандрівне життя є предметом оповідань і анекдотів; у деяких місцях знають потомки від батьків і дідів про місця, які він відвідував, де любив жити, та вказують на них із пошаною; добрий настрій Сковороди до декого з його сучасників творить родинну гордість унуків;

*) Сатиричні писання висміюють гостро людські хиби, щоб поправити людей.

мандрівні сліпці присвоїли собі його пісні; на храмовім празнику, на торговиці можна нерідко стрінути товпу народа, яка оточує цих рапсодів (лірників) і зо сльозами від розчулення слухає: „Всякому городу свій нрав і права“. До речі буде тут згадати, що цей вірш Сковороди переробив Іван Котляревський для своєї оперетки „Наталка Полтавка“.

Найбільша заслуга Сковороди це та, що він є першим українським фільософом. Але побіч того немала його заслуга, що він виступив проти панування грубих матеріяльних інтересів серед українського громадянства XVIII. віку. Своєю проповіддю, зверненою проти тіла, матерії та світу, за те в обороні всякого вищого, духового, морального — запалював він своїх слухачів, знайомих, учеників і приятелів до добрих діл. А передовсім прикладом власного життя й устним словом вливав він у них жадобу знання. Таким способом він приготовив ґрунт для харківського університету, заснованого в першім десятиліттю XIX. в. На його заснування зібрано тоді саме на території, на якій жив і працював Сковорода, велику суму — 618 тисяч рублів сріблом. В числі осіб, що найбільше причинилися до цієї найвищої наукової інституції Слобідської України, бачимо й приятелів і добрих знайомих Сковороди.

Коли так стоять справи, не диво, що вплив Сковороди відбився також на відродженій українській літературі XIX. в.: на Котляревськім, Грицькові Квітці, що не без впливу Сковороди вступив до монастиря, навіть на Шевченкові, що за молоду списував набожні пісні й вірші Сковороди, нарешті на Кулішеві. Хто читав або бачив на виставі „Наталку Полтавку“ Котляревського, міг спостерігти, як там дієві особи стараються одна другу перейти в якімсь добрім ділі. Всіх переходить возний. Це перемогла одна з думок Сковороди, що тяжко бути злим, легко бути добрим, очевидно в людей із незіпсованим серцем.